

УДК 159.923:378

Радчук Галина Кіндратівна

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається проблема самоактуалізації особистості як важливого чинника професійно-особистісного становлення студентської молоді. Експериментальні дані засвідчили середні показники реалізації прагнення до самоактуалізації у студентів – майбутніх фахівців гуманітарної сфери. Водночас на основі результатів експериментального дослідження особливостей ситуативної самоактуалізації студентів у конкретних освітніх ситуаціях констатовано, що суб'єктний потенціал особистості актуалізується частіше всього у ситуаціях не навчального характеру. Зроблено висновок, що виступаючи пасивними об'єктами освітніх впливів, студенти не мають можливостей до самоактуалізації.

Ключові слова. *Особистість, студент, особистісне зростання, самоактуалізація, ситуативна самоактуалізація, суб'єктний потенціал.*

Постановка проблеми. Процеси соціальної та політичної трансформації сучасного суспільства як ніколи актуалізують проблему дослідження самоактуалізації особистості. Саме особистість активна, самостійна, творча, здатна вибирати та приймати рішення, котра орієнтується на гуманістичні цінності, знаходиться у центрі уваги сучасних психологічних досліджень.

Освіта – це та сфера становлення особистості, де закладаються механізми саморозвитку, котрі ведуть людину як суб'єкта власної діяльності до духовного вдосконалення. Водночас освітня логіка зовнішньої обумовленості, яка виступає сьогодні домінантою, ігнорує логіку внутрішньої самодетермінації особистості. Напевне, не можна стверджувати, що лише самоактуалізація повинна стати метою чи сенсом

вищої освіти. Проте, якщо мати на увазі, що потреби самовизначення, реалізації фізичних та психічних сил, найбільш актуальні у юнацькому віці, то дуже важливо створити освітні умови для реалізації прагнення до самоактуалізації. У першу чергу це стосується вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Введення поняття «самоактуалізація» в психологію пов'язане з ім'ям К. Гольдштейна. Подальша розробка цього поняття здійснена в гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). А. Маслоу розміщує потреби в самоактуалізації на вершині ієрархії потреб, допускаючи існування інших, що розміщуються нижче: фізіологічні потреби, потреби безпеки й захисту, належності і любові, потреба самоповаги. Інший підхід сформульований у К. Гольдштейна і К. Роджерса – як внутрішнє і єдине, вроджене спонукання. Водночас спільним для цих підходів є визнання позитивної, соціально-орієнтованої спрямованості самоактуалізації [5].

Згідно персонологічних уявлень, самоактуалізація одночасно є і метою, до якої рухається людина, і процесом даного руху. Прагнення до самоактуалізації є вищим рівнем мотивації особистості, природним, закономірним і необхідним процесом життя. Це поняття охоплює всю систему життєдіяльності індивіда, не виключаючи і професійну діяльність, котрій, зазвичай, людина присвячує більшу частину свого життя. В узагальненому вигляді самоактуалізація – це безперервний рух у напрямку особистісного зростання. Під особистісним зростанням ми розуміємо наближення до розуміння і здійснення сенсу власного життя через набуття особистісного досвіду, що включає у себе самопізнання і засвоєння загальнолюдських цінностей, таких як відкритість, довіра, прийняття, свобода, природність, демократичність, співпричетність, незалежність тощо. Процес самоактуалізації, як єдність професійного (соціального) та особистісного зростання зачіпає різні сторони системи ставлень людини до себе, до соціального оточення, до професії, до світу загалом

(Р. Ассаджіолі, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін.).

Отож, самоактуалізація визначається нами як психічне явище, котре може трактуватися як процес, стан, інтенція, потреба, результат і властивість особистості, що знаходиться у реципрокних стосунках із самопізнанням і самоудосконаленням та забезпечує соціальну «результативність» особистості.

А. Маслоу з особливостями розкриття потенціалу особистості пов'язував наявність у людини Д-мотивів (дефіцитарні мотиви) або Б-мотивів (мотиви зростання, буттєві, метапотреби). Дефіцитарна мотивація спрямована на зміну існуючих умов, котрі сприймаються як неприємні, фруструючі або такі, що викликають напругу, задоволення котрих приводить до зменшення напруги (фізіологічні потреби і потреби безпеки). До метапотреб, за А. Маслоу, належать такі як потреби самовдосконалення, доброти, чесності, справедливості, відсутність яких приводить до метапатологій, котрі проявляються у станах апатії, відчуження, депресії, цинізму [2; 3; 4].

У характеристиці людей, котрі самоактуалізуються, присутні особливості, що відрізняють таких людей у ставленні до інших. Це прийняття інших людей, відсутність потреба повчати і контролювати. Встановлення глибоких міжособистісних стосунків з іншими людьми також відмінна риса особистості, котра самоактуалізується. Водночас вони зберігають автономність і опираються у своїй думці на свій потенціал і внутрішні джерела зростання та розвитку [2].

У гуманістичній психології людина розглядається не статично, а у процесі становлення. Якщо людина відповідальна за реалізацію великої кількості можливостей, то вона живе справжнім життям. Актуалізуватися – це означає ставати реальним, існувати фактично, а не лише потенційно, це здатність самоналаштуватися в унісон зі своєю власною природою. Самоактуалізація, за А. Маслоу, це переживання повне, живе, з максимальною концентрацією, зосередженням і зануренням. Якщо представити життя як послідовність виборів,

то самоактуалізація означає: у кожному виборі вирішувати на користь зростання. У кожен момент є вибір: просування або відступ. Або рух до ще більшого захисту, безпеки, страху, або вибір просування та зростання [2; 4].

Проблему самоактуалізації студентів досліджували С.А. Богомаз, Ю.М. Долинська, О.В. Макаренко, Є.В. Самойленко та ін. Проте особливості самоактуалізації студентів в конкретних освітніх ситуаціях не стали предметом дослідження.

Формулювання ідей статті (постановка завдань). Тому конкретні освітні ситуації, перш за все навчальні заняття, повинні представляти студентам можливості для самоактуалізації. Наскільки це, справді, відповідає дійсності, наскільки студент у кожен момент є суб'єктно включеним, особистісно зануреним у контекст навчальних занять залишається поза увагою дослідників. Особливо значуще це для студентів-гуманітаріїв, майбутніх фахівців, котрі покликані допомагати іншим людям. Адже потенціал самоактуалізованої особистості буде розкриватися у стосунках з іншими людьми як етична сторона взаємодії, що проявляється в демократичності, доброзичливості, емпатійній взаємодії і позитивній увазі до прояву тенденції актуалізації іншої людини.

Тому **метою** нашого дослідження стало вивчення особливостей самоактуалізації студентів гуманітарних спеціальностей у процесі фахової підготовки у вищому навчальному закладі та виявлення рівня їхньої самоактуалізації в конкретних освітніх ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. З цією метою ми використали методику Е. Шострома в модифікації Н.Ф. Каліної і А.В. Лазукіна – опитувальник САМОАЛ [4]. Дана методика включає 11 шкал: 1 – орієнтація в часі, 2 – цінностей, 3 – погляд на природу людини, 4 – потреба у пізнанні, 5 – прагнення до творчості або креативність, 6 – автономність, 7 – спонтанність, 8 – саморозуміння, 9 – аутосимпатія, 10 – контактність, 11 – гнучкість. Максимальний бал за загальним показником може дорівнювати 100, а за кожною шкалою – 15.

Дослідження особливостей самоактуалізації здійснювалося на сукупній вибірці студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка – майбутніх учителів, соціальних педагогів, соціальних працівників та психологів на першому, третьому та четвертому курсах. Загальний обсяг вибірки – 196 чоловік.

Аналіз результатів дослідження свідчить про середні показники реалізації прагнення до самоактуалізації – загальний показник самоактуалізації у студентів дорівнює 54.5 (табл. 1). На рівні середніх і нижче середніх значень знаходиться більшість шкал (1, 4, 6, 7, 8, 9).

Таблиця 1

**Загальний розподіл балів у студентів за шкалами
САМОАЛ (N=196)**

Показники	Заг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
\bar{x}	51	5.4	9.3	3.8	6.6	8.9	7.7	6.9	5.5	7.8	5.3	5.4
%	51	36	62	25.3	44	59.3	51.3	46	36.7	52	35.3	36
σ	1.8	0.3	0.4	0.3	0.2	0.4	0.5	0.4	0.3	0.5	0.3	0.3

Найвищий показник – 9.5 отримали шкали цінностей та креативності. Це свідчить проте, що більшість студентів надають перевагу цінностям особистості, котра самоактуалізується, що вказує на прагнення до гармонійного буття і здорових стосунків з людьми та творче ставлення до життя. Найнижчі – шкали «Погляд на природу людини» (4.2), «Контактність» (5.0) та «Гнучкість» (5.3). Відтак, можна констатувати у більшості студентів недостатньо довірливе ставлення до людей, брак ширості та доброзичливості у стосунках з іншими людьми, ригідність, невпевненість у своїй привабливості, у тому, що вони цікаві співбесідникам і

спілкування з ними може приносити задоволення та зорієнтованість на зовнішній, а не внутрішній контроль.

Порівняльний аналіз результатів студентів першого та випускного курсів свідчить, що показники істотно відрізняються між собою (табл. 2 і 3).

Таблиця 2

**Розподіл балів за шкалами САМОАЛ
у студентів першого курсу (N=196)**

Показники	Заг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
\bar{x}	57.7	6.2	9.8	4.7	5.9	10.1	7.8	6.3	5.9	8.1	4.8	5.3
%	57.7	41.3	65.3	31.3	39.3	67.3	52	42	39.3	54	32	35.3
σ	1.5	0.3	0.2	0.2	0.3	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4	0.2	0.3

Загальні показники студентів першого курсу вищі, ніж відповідні показники студентів випускних курсів. Відмінності є статистично значущими (коефіцієнт Стьюдента $t = 2.87$ на рівні значущості $p = 0.001$).

Таблиця 3

**Розподіл балів за шкалами САМОАЛ
у студентів випускних курсів (N=196)**

Показники	Заг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
\bar{x}	51	5.4	9.3	3.8	6.6	8.9	7.7	6.9	5.5	7.8	5.3	5.4
%	51	36	62	25.3	44	59.3	51.3	46	36.7	52	35.3	36
σ	1.8	0.3	0.4	0.3	0.2	0.4	0.5	0.4	0.3	0.5	0.3	0.3

Характерно, що і для першокурсників, і для випускників найвищих значень досягають шкали «Цінності» та

«Креативність». Дуже низькі показники у шкали «Погляд на природу людини».

Варто зазначити, що вищевказана методика дозволяє визначити лише рівень самоактуалізації загалом, не пов'язуючи його з конкретними життєвими, зокрема, освітніми ситуаціями. Хоча, звичайно, цей зв'язок простежується. А. Маслоу відзначає, що самоактуалізація – це не лише кінцевий стан, але і водночас процес актуалізації потенцій людини у будь-який час, і в будь-якій мірі [3]. Одне з головних проявів самоактуалізації – пікові переживання. «У момент такого переживання людина повністю розкриває свою людську сутність, Це і є моменти самоактуалізації. Ми всі час від часу переживаємо такі моменти» [3, с. 51–52].

Відтак, враховуючи ситуативний характер самоактуалізації ми використали методику ситуативної самоактуалізації особистості Т. Дубовицької з метою виявлення рівня самоактуалізації, що переживається студентами у різних освітніх контекстах [1]. Методика представляє собою анкету, котра включає 14 пар характеристик особистості, що відображають стан самоактуалізації людини у відповідності з описом самоактуалізованої особистості за А. Маслоу. Біполярні пари особистісних особливостей, що складають методику, представляють наступні характеристики самоактуалізованої особистості за А. Маслоу: 1) почуття гумору; 2) спротив прилученню до культурних норм; власна система цінностей; 3) пікові переживання; свіжість сприймання; 4) центрованість на проблемі: мають певну мету в житті, котра забирає багато сил та часу; 5) спонтанність: поведінка відрізняється простотою та природністю; 6) прийняття: відсутність домінуючого почуття провини або сорому, а також вираженої тривожності; 7) людська спорідненість: відчувають істинне бажання принести користь усьому людству, знають, що краще за інших справляться з багатьма речами; 8) пікові переживання; 9) автономія: відносна незалежність від фізичного та соціального оточення, набувають достатньої сили і незалежності від ставлення оточуючих; 10) центрування на проблемі; креативність; 11) автономія;

схильність до усамітнення: мають більшу свободу волі і менш залежні, ніж звичайні люди; 12) засоби та цілі: більше уваги приділяють цілям, причому засоби цим цілям підкоряються; 13) почуття гумору; пікові переживання; 14) креативність [1].

Високі показники за результатами методики свідчать про високий рівень самоактуалізації особистості, що проявляється в конкретних освітніх ситуаціях. Таку люди проявляють активність, свої здібності, отримують від цього задоволення; прагнуть до успіхів у справах і добиваються їх; захоплені тим, що відбувається, воно наповнене для них смислом; поводять себе невимушено і природно; здатні самі контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх. Низькі показники за результатами методики свідчать про низький рівень самоактуалізації особистості у конкретній ситуації. Людина переживає пригніченість, напругу та безсилля, незадоволеність собою та тим, що відбувається; неможливість реалізації своїх здібностей; нездатність досягнення поставлених перед собою цілей; залежність від оточення у прийнятті рішень і у діях; неможливість віднайти смисл у тому, що відбувається; нездатність самостійно контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя.

Отож, дещо модифікувавши методику, ми намагалися виявити, у якій мірі освітнє середовище вищої школи сприяє самореалізації особистості студента, актуалізує його суб'єктивний потенціал, створює умови для осмисленого, суб'єктивно включеного навчання. Студенти повинні були оцінити себе (від 1 до 5 балів) за запропонованими параметрами, відповідаючи на запитання: 1) «Який я взагалі (частіше всього)?» 2) «Який я на заняттях?» Розподіл тестових балів у студентів представлено у таблиці 4.

Відмінності між параметрами відповідей («Який Я взагалі?» і «Який Я на заняттях?») є статистично значущими (за критерієм Стьюдента – $t = 3.99$ на рівні $p = 0.01$). Представлені результати загалом свідчать про низькі показники самоактуалізації особистості у конкретних навчальних ситуаціях. Найчастіше на

заняттях студенти «підкоряються обставинам, нерішучі», «не проявляють себе, свої здібності», «незадоволені собою» тощо.

Таблиця 4

Розподіл тестових балів за методикою ситуативної самоактуалізації у сукупній вибірці студентів (N=196)

Питання	Міні-мальний бал	Макси-мальний бал	Середнє арифметичне	Медіана	Середнє квадратичне відхилення
Який Я взагалі? (ЗСС)	31	70	52.2	53	8.7
Який Я на заняттях? (ССО)	23	68	45.05	45.5	8.8

Порівняльний аналіз розподілу показників за курсами засвідчив приблизно однакову картину. Водночас спостерігаються деякі відмінності (табл. 5). Простежується спільна для багатьох показників тенденція: найвищі показники – на першому курсі, зниження – на третьому і знову деяке підвищення на випускному. Зокрема, на першому курсі спостерігається найвищі показники як загальної ситуативної самоактуалізації (ЗСС) – 53, так і ситуативної самоактуалізації в освітніх ситуаціях (ССО) – 46.2. Загалом, цей факт можна трактувати як неспроможність вищої школи створити освітні умови щодо зовнішнього ініціювання розгортання внутрішніх процесів самоактуалізації особистості у конкретних ситуаціях навчальних занять. Наповненість смыслом, подієвість життя, його емоційне проживання частіше відбувається за стінами навчального закладу, і суб'єктний потенціал особистості актуалізується частіше всього у ситуаціях не навчального характеру.

Таблиця 5

**Розподіл тестових балів за методикою ситуативної
самоактуалізації у студентів першого, третього
та п'ятого курсів (N=196)**

Питання	Мінімальний бал			Максимальний бал			Середнє арифметичне			Середнє квадратичне відхилення		
	Курс			Курс			Курс			Курс		
	1	3	5	1	3	5	1	3	5	1	3	5
Який Я взагалі (ЗСС)	32	31	33	70	66	70	53	51	51.9	8.5	10.9	8.5
Який Я на заняттях (ССО)	27	23	27	68	64	64	46.2	43.5	44.6	9.0	9.9	8.4

Справді, особистість, котра самоактуалізується в конкретних освітніх ситуаціях, найбільше проявляє активність, отримує від цього інтелектуальне задоволення; впевнена у собі; незалежна; прагне до успіхів у справах і добивається їх; захоплена тим, що відбувається, кожен момент наповнений для неї смыслом.

Кореляційний аналіз емпіричних показників засвідчив, що показники загальної ситуативної самоактуалізації (ЗСС) тісніше пов'язані зі шкалами самоактуалізації за А. Маслоу, ніж показники ситуативної самоактуалізації в освітніх ситуаціях (ССО) (табл. 6). Причому є відмінності у зв'язку ситуативної самоактуалізації загальної (ЗСС) і ситуативної самоактуалізації у конкретних освітніх ситуаціях (ССО) зі шкалами самоактуалізації за А. Маслоу.

Таблиця 6

Значущі кореляції між показниками загальної та ситуативної самоактуалізації і шкалами самоактуалізації за А. Маслоу (при $p = 0.01$)

Вид СС	Шкали самоактуалізації											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	заг
Загальна		.2898		.2219	.4348		.2635				.297	.226
Освітня				.3335	.5922	.210	.2050	.2193				

Примітка. 1 – орієнтація в часі, 2 – цінності, 3 – погляд на природу людини, 4 – потреба у пізнанні, 5 – прагнення до творчості або креативність, 6 – автономність, 7 – спонтанність, 8 – саморозуміння, 9 – аутосимпатія, 10 – контактність, 11 – гнучкість.

Значущі кореляції ЗСС спостерігаються зі шкалами «Цінностей» ($r = 0.2898$), «Потреба в пізнанні» ($r = 0.2219$), «Прагнення до творчості» ($r = 0.4348$), «Спонтанності» ($r = 0.2635$), «Гнучкості» ($r = 0.297$) та загальною шкалою самоактуалізації ($r = 0.226$). Ситуативна самоактуалізація студентів в освітніх ситуаціях високо корелює зі шкалами «Потреба у пізнанні» ($r = 0.3335$), «Прагнення до творчості» ($r = 0.5922$), «Автономність» ($r = 0.210$), «Спонтанність» ($r = 0.205$), «Саморозуміння» ($r = 0.2193$). Як бачимо, особистість, котра самоактуалізується на заняттях перш за все відкрита новому досвіду, творчо ставиться до пізнання, незалежна та вільна, безпосередня і природна у стосунках з іншими, впевнена у собі і орієнтована на власні принципи та переконання. Це, очевидно, відображає єдину природу цих якостей: смисловий характер учіння студентів як суб'єктів освітнього процесу.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, самоактуалізація – це безперервний рух у напрямку особистісного зростання. Прагнення до самоактуалізації є

вищим рівнем мотивації особистості, природнім, закономірним і необхідним процесом життя і, водночас, важливим чинником професійно-особистісного зростання студентської молоді. Емпіричне дослідження студентів – майбутніх фахівців гуманітарної сфери показало середній рівень реалізації прагнення до самоактуалізації. Однією з причин такому стану є те, що освітнє середовище вищої школи недостатньо сприяє розгортанню суб'єктності у конкретних освітніх ситуаціях, актуалізації суб'єктного потенціалу у процесі занять. Виступаючи пасивними об'єктами освітніх впливів, студенти не мають можливостей реалізації прагнення до самоактуалізації. Тому наповненість смыслом, подієвість життя, його емоційне проживання частіше відбувається за стінами вищого навчального закладу.

На нашу думку, смисловий простір освіти повинен здійснювати зв'язок суб'єкта освітнього процесу зі світом культури, актуалізуючи потенціал самоорганізації і саморозвитку, створюючи умови для осмисленого, суб'єктивно включеного учіння.

Відтак, **перспективи** подальшого дослідження ми вбачаємо у ретельнішому дослідженні особливостей ситуативної самоактуалізації студентів в освітньому середовищі вищої школи і виокремленні конкретних психолого-педагогічних чинників цього процесу.

Список використаних джерел

1. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностика ситуативной самоактуализации личности: контекстный подход / Т.Д. Дубовицкая // Психологический журнал. – 2005. – №5. – С.70–78.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ./ А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер с англ. / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
4. Маслоу А. Психология бытия. Пер.с англ./ А. Маслоу. – М. : «Рефлбук», К. : «Ваклер», 1997. – 304 с.
5. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер . – СПб. : Питер, 1997. – 608 с.

Г.К. Радчук

ОСОБЕННОСТИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В статье рассматривается проблема самоактуализации личности как важного фактора профессионально-личностного становления студенческой молодежи. Экспериментальные данные засвидетельствовали средние показатели реализации потребности в самоактуализации у студентов – будущих специалистов гуманитарной сферы. Вместе с тем на основании результатов экспериментального исследования особенностей ситуативной самоактуализации студентов в конкретных образовательных ситуациях обосновывается, что субъектный потенциал личности актуализируется чаще всего в ситуациях неучебного характера. Сделан вывод, что выступая пассивными объектами образовательных влияний, студенты не имеют возможностей к самоактуализации.

Ключевые слова. *Личность, личностный рост, самоактуализация, самоактуализация личности студента, ситуативная самоактуализация личности студента, субъектный потенциал.*

H.Radchuk

FEATURES OF SELF-ACTUALIZATION OF THE INDIVIDUAL OF STUDENTS ARE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF HIGHER SCHOOL

The article views self-actualization of the individual as the crucial factor of personal and professional growth among students. According to the experimental data there are certain average parameters of striving for self-actualization among future professionals in the humanitarian field. The results of the experimental research of contextual self-actualization among students in certain educational contexts demonstrate that individual actualizes his subjective potential mostly in non-learning contexts. Students are not able to reach self-actualization while being the passive subjects of educational influence. Thus, the processes of gaining senses and living full emotional life take place mostly outside the educational institution.

Key words: *personality, personal growth, personal self-actualization of students, context self-actualization of students, subjective potential.*

Надійшла до редакції 12.06.2015 р.